ԱՐԵՎԱՐ

7՞ ՏԱՐԻ Ը. 215

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԵԱՌԱԹԱԿԱՆ

3 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 1863

Ինչ որ խմբագրութեան և Տիրտնութեան կը վերաբերի պէտք է ուղղել առ ԱՌՕՒԱՄ Գ. ՄՈՒՐՍՏԵՆ Սահմուտ փաշայի տակը Սուլթան Համամի վէրի քով Փիթակրաֆի համարանը։ — Անվճար նամակ կամ ծրար կը մերժուի։

Օրագիրը ամեն շաբթու երեքշաբթի օրերը կը հրատարակուի։

Կին տարեկան 120 ղուրուշ արծաթ. — վեցամեայ 70 — երեամեայ 40. — մեկ թիւը 4 ղուռուշ. գումարը խրկուած Օրագրոյ ճամբու ծախքը ընդունողին վրայ է. — Յանուցման տողը 1 ղուռուշ։

ԲԱՀԱՆՈՐԴՈՒԻԹԻՒՆՔ ԿԸՏԴՈՒՆՎԻՆ

Կ. ՊՕԼԻՍ Օրագրոյս գրասենեակը, Մեծ—Կոր — Խանի վերի գուռը թիւ 2։

ՋՄԻՒՐՆԻՈՅ տեարց Բեհմիքեան եղբարց վաճառատունը և Դ. ՂԻՒՆ Հանդէսին գրասենեակը։ ՏՐԻՊՈՂՈՒ՝ — Խաչատուր ալա Էմմոեանի գրասենեակը։ ԹԷՔԻՒՏԱՂ Յարութիւն ալա Պ. Ճաւշեան։ ՆԻԿՈՄԻԴԻԱ. Պ. Մ. Յակոբ ալա Նազարեթեան։

ՄԵՃՄՈՒՍ ԵՒ ԽՐԻՄԵԱՆ

Այս անգամ Մեճմուսի 512ը Ժուռնի մէջ Խրիմեանի նկատմամբ երկար վատաբանութիւն մը կարդացինք՝ որ չիտակը ըսել՝ մեծապատիւ խանդագին . . . առ ձեռնարկութիւնը կատելի եղածին չափ աչք զբաւուց քան մըն էր, և գուցէ ամենց ալ զբօսիրը մատանէ եւիք սարսեցուցած ըլլայ, բայց ըստ մեզ՝ որչափ որ հասկըցանք՝ մեկ հաւարակաց խօսքին վրայ հիմնուած ըլլալուն համար այնպիսի չէնքէ մը հաստատութիւն չկրնար սպասուիլ։

Մեճմուսեան հասարակաց խօսքերը ընդհանուր առմամբ յառաջ կը բերէ ըսելով՝ « Մարդ կայ՝ որ՝ կըսէ, ես մարդուն երեսը նայածիս պէս կը հասկընամ, մարդու սորթաճ եմ» , « Մարդ ալ կայ որ կըսէ ձեզ , քանի տարի է որ աս մարդուն հետ կը տեսնուիմ, դեռ չկրցայ հասկնալ ինչ տեսակ մարդ ըլլալը » ։

Այո՛, հասարակութեան մէջ աս խօսքերը գրեթէ ընդհանուր եղած են, սակայն ճշմարտութիւնն մը երեան հանելու համար անոնք ոչ հիմ կրնան բռնուիլ, և ոչ ալ իբրև փաստ կրնան յառաջ բերուիլ, քանզի ես մարդը պէտքիս պէս կը ճանչնամ խօսքը՝ լոկ ըստղին կողմէն պարծանք մըն է, իբրև մեկ հատ սուտ, կարուկ գլուխ մը ունեցած ըլլայ, և չատ տարի է աս մարդուն հետ կը տեսնուիմ, դեռ ինչ մարդ ըլլալը ճշդայ հասկընալ խօսքը՝ կը նշանակէ այս մարդը մեկ տալի վրայ չկրնար, սկզբունք չունի, ձե՛ , Անա այս տեսակ տիպը խօսքերու վրայ հիմնելով յառաջ կանցնի ըսելու . « Մեկ մարդու մէ հետ ան մեկը աղեկ կը խօսի, և նոյն մարդուն հետ ուրիշ մը գեշ կը խօսի . . . աղեկ կարծուած մարդ կայ որ գեշ է, և այլոց շատ մեծաց հասուցած է, և գեշ կարծուած մարդ կայ՝ որ աղեկ է, ձե՛ » ։

Այս ըսածներուն իբրև մեկ մանուածոր օրինակը՝ գիտցիմեան Մկրտիչ վարդապետն յառաջ կը բերէ ըսելով ՝ « Այս վարդապետը Հայ ըրագիրներուը գովեցին, գովաբանեցին և զանի ինկելի ցոյց տուին աշխարհի, Խրիմեան լուսեցաւ և Խրիմեան լուսեցաւ ալ նէ . . . . միւս կողմէն ալ ան աստիճան գեշ լուրեր գրած են անոր վրայով, և դեռ պիտի գրեն ալ . որ աս գրութեանց նայելով՝ Այստուծոյ երկինքէն ջուր ու կրակ տեղացած ատեն մարդիկները Խրիմեանին քով շատ առաքինի անձինք կրնան համարուիլ, ձե՛ » ։

Այո՛, շիտակ է Մեճմուսի ըսածը, և ճիշդ աշխարհիս ընթացքն է որ մի և նոյն անձին համար գեշ, և համար աղեկ կըսեն, և ոմանք ալ իրենց անձնական ինթերէսներուն նայելով՝ աղեկ կամ գեշ կը վճռեն, բայց ուղիղ դատաստան տէր եղող ողջամիտ և ճշմարտասէր անձը՝ երկու կողմէն ըսուած բառերու վրայ ալժիկը չդնելով՝ միայն անոր գործ-

քերէն կը դատէ զանի : Մարդ մը թէ յիրաւի և թէ յանիրաւի երբ գովաբանութիւններ ունենայ, նոյն միջոցին պարսաւաբանութիւններ ալ կունենայ, զինքը գովաբանողները որչափ շատնան, այնչափ աւելի նախանձախնդիրը թշնամիները գլուխ կը վերցունեն. ասի աշխարհի վիճակին նայելով անուրանալի ճշմարտութիւն մի է :

Մենք Մկճմուսայի բառին իրաւունք կուտանք, և մանաւանդ մեղմանհատատալի ալ չէ. քանզի երբ Հայ թերթերը և ողջամիտ հասարակութեան բերանը սկսան գովութեան արձագանքներ ձօնել Խրիմեանին, Տարկաւ անոր նախանձաւոր հակառակորդներէն ալ պարսաւանայ և զրպարտութեան որոտումներ պիտի լսուէին . . . :

Մկճմուսան աս պարագային տակ շիտակը ըսելով խելայութեամբ վարուեցաւ, անի Խրիմեանի նկատմամբ եկած նամակներուն իմաստը ակնարկելով՝ Ազգային վարչութեան կը թողու, որ ինչպէս ըլլալը քննելով երևան հանէ :*

Սակայն Մկճմուսայի յօդուածէն յայտնի կը տեսնուի թէ Խրիմեանի նկատմամբ իր հակառակորդները ինչ տեսակ յանցանք նիւթեր են և զեռ նիւթելու ալ միտք ունին եղեր, որք՝ ուղիղը խօսելով՝ լրագրայ մէջ Խրիմեանի նկատմամբ եղած գովաբանութեան աստիճաններէն մէկուն անգամ ազդեցութիւն չեն կրնար ունենալ :

Պէտք է, որ խելացի եղող մարդը լաւ դիտէ թէ մի և նոյն անձի վրայ եղած գովութեան և պարսաւանայց կէտերը մի և նո՞յն են, թէ տարբեր. օրինակի համար՝ խումբ մը մարդիկ ելլեն մէկ անձ մը գովեն ճարտարապետական արհեստին մէջ իր ունեցած տաղանդին համար, և ոմանք ալ ելլեն նոյն անձին համար հրատարակեն որ՝ մէկ քանի անգամ ճամբան երթալու ատեն ինկաւ քիթը արունեցաւ, և օր մ՚ալ սափորը գետինը զարկաւ, կոտրեց, տունն ալ իր տղաքները իրարու գլուխ պատռեր են, ևն : Այս տեսակ պակասութիւնները կրնա՞ն այն անձին ունեցած ճարտարապետական տաղանդին պակասութիւն մը համարուիլ, կամ անի ճարտարապետ չէ ըսել տալու չափ զօրութիւն ունենալ. ոչ երբեք :

Այո՛, լրագիրը գովեցին զԽրիմեան . . . բայց ոչ իբրև անարատ, ամբիծ, անմեղ և բոլորովին սրբութեան մէջ ապրող, և ոչ ալ իբրև երկնային սրբազան էակ մը*. այլ գովեցին զանի և հռչակեցին աշխարհի առջև իբրև ազգասէր, ժողովրդեան մեծաւոր յառաջադիմութեանը ջանադիր, Հայաստանի խեղճ Հայ մանկիկները տգիտութեան մահահոս ճիրաններէն ազատելու համար ինչ և իցէ ջանք չը խնայող. ևն. ևն. ևն :

Խրիմեանի հակառակորդաց համար գլուխ չէր անմիջապես խել մը յանցանք ըստեղծել և հրատարակել. և տասը կամ քսան ալ անօթի վկաներ հայթայթել զԽրիմեանն ի դատապարտութիւն մատնելու. ինչպէս որ վանի և Մուշի մէջ պակաս չ՚եղան այս տեսակ խաւարասէր մարդիկ : ԶԽրիմեանն զրպարտելու յանդգնող պարոնները, լաւ գիտնալու են որ՝ ինչ յատկութիւն որ զԽրիմեանը գովելի ըրած է ողջամիտ մասին նէ՝ իրենց ըստեղծած յանցանքները զանի եղծանելու զօրութիւնը ոչ երբեք կրնան ունենալ : Մարդ մը կրնայ այս ինչ գովելի յատկութիւնն ունենալ, և ուրիշ մասին ալ այն ինչ պարսաւելի յատկութիւնն ունենալ. զորս անկեղծ և ճշմարտասէր անձը իրարու հետ չշփոթեր. և կամ միևն ժամուս եղծանող չ՚համարիր : Այդ մը իր ճարտար խօսքերովը վտանգ ազատող փաստաբանը ամէն գովութեան արժանի է, բայց երբ մէկը ելլէ ան անձը անցեալ օր 100 ղ գողցաւ, գուք ինչո՞ւ ելեր կը գովէք կոր ըսէ նէ, այլոց ծիծաղը իր վրայ շարժելէն ուրիշ արժէք չ՚ունենար այնպիսի ամբաստանիչ մը :

Երբ լրագիրը, ևն մարդ՝ մը՝ ընդհանուրին օգտին նկատմամբ իր ունեցած յատկութեանը համար կը գովէն նէ, ըսել չ՚են ուզեր թէ անի կատարեալապէս բարի է և երբեք պակասութիւն չ՚ունի. քանզի մարդ մը աշխարհի մէջ ոչ բացարձակապէս բարի է, և ոչ ալ բացարձակապէս չար. այլ բարի և չար բառերը անձի մը կը տրուին իր ամփճանակից և հասարակից անձանց ընթացքին հետ բաղդատմամբ . . . :

Վերջապէս Խրիմեան մեծամեծ գովութեանց արժանի է իր ընդհանուրին նկատ-

* Ազգային վարչութիւնը՝ Մկճմուսայի ըստածին պէս Խրիմեանի գործերուն նկատմամբ քննիչ ղրկած չէ, այլ ընդհակառակն՝ անոր հակառակորդաց գործոց նկատմամբ քննիչներ հանելու միտք ունէր, եթէ Խրիմեան ուզէր :

* Թէև թշնամիք չատ չանցային զԽրիմեանն արատաւորել, բայց մինչեւ ցարդ ոչ մէկ կէտ մը կրցան ապացուցանել անոր վրայ :

մանք ըրած օգտակար ծառայութեանց համար. եթէ Խրիմեանի նկատմամբ Ա՛ճմուռեան նամակագիրը ամբաստանութիւն կրնան ցոյց տալ և ապացուցանել որ անի այս ինչ տեղ դէպրոց մը գոյած է, և ընդհանուրին այս ինչ գնասը հատուցած է . . . ան ատեն անոր տրուած գովութեան յարդը եղծելու կարող կրնան ըլլալ. ապա թէ ոչ՝ ըրածնին լոկ թշնամական նախանձաւորութենէ և վատութենէ ուրիշ արժէք չունի և չկրնար ունենալ :

ՈՒԴԵՐՋ Ս.Ի. ԽՐԻՄԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿԻՆ

Գողթան բնաւր թռչ յարդարի.
Հնչել անոյշ նուագիները.
Ի պերճ անուն Խրիմեանի.
Թռչ Թըրթըռան իւր Թելերը :

Ձակտիդ վրայ Տէր կ'ժըպտի.
Հայկեան յուսոյ ծիածան.
Եւ սրտիդ մէջ կ'արծարծի.
Երկնային սէրն Հայկական :

Մինչդեռ իմար այս ասպարէզ.
Ամէն սիրտ քեզ ողջունեն.
Եւ երկնայինք ժպտելով ՚Ռեզ.
Դափնի պսակ պատրաստեն

Քու հանքսլներդ ոչ կը սրբեն.
Հայաստանի արցունքները.
Սիրուն ժպիտը քու փարատեն.
Տգիտութեան ստուերները :

Քու երախտեացդ փոխարէն.
Այս հառաչանքս ընդունէ.
Որ իբրև ուխտ՝ մեր շրթունքէն.
Յերկինից կամար կը Թռէ :

1863 Յուլիս 28

Ա.Բրահամ Ց. Ա.վետեան

ԺԱՄԱՆԱԿ ԵՒ ԹՈՒՉՆԻԿ

(Տե՛ս էջ 213)

2. Պ. Ս. փափազեան Թէպէտ Թռչնիկի մէջէն մէկ քանի պարբերութիւններ հիմ առնելով ճառեր և փաստաբաներ կը . . . սակայն ճշմարիտը խօսելով, մեծաւ մասամբ իր փաստաբանութիւնը յօրնականէ լաճներուն վրայ էին, քանի՛ իր յառաջ բերած պարբերութեանց :

Մենք այն խօսքերը հոս կրկնել չունք սեպեր, մանաւանդ որ մեր խօսելիքը անոնց վրայ չէ, այլ Պ. Ս. փափազեանին ըրած մէկ երկու հարցմանցը վրայ : Քանզի Պ. Ս. փափազեան՝ Թռչնիկի այն պարբերութեանց նկատմամբ որոշ խօսք մը չէ ըրած Թէ անոնցմէ ո՛ր մասը անհաւատութեան, ո՛ր մասը անկրօնութեան և ո՛ր մասը անաստուածութեան կը վերաբերի, և իր գործածած բառերուն քանի որ որոշ սահմաններ չէ տուած. անոնց նկատմամբ ինչ և իցէ բան մը խօսիլը օրինաւոր չէ : Եւ աս է ճշմարիտ պատճառը, որ շատ անգամ երկու հոգիի մէջ պատահած վէճ մը բարի վախճան չէ ունեցած. և վիճաբանութեան առարկայ եղած բան խնդիրը մէկդի ձգուած ու սկսած են իրարու անձնականի դպչիլ, որով այն բազմօգուտ վիճաբանութիւնը ժողովրդեան զգուելի երևցած է : Ուստի մենք ասի լաւ դիտած ըլլալով՝ չունք ուզեր աս կէտին մէջ իբրև վիճաբանող ասպարէզ ելլել : Գ.խաւորապէս Պ. Ս. Փափազեանի մէկ երկու խօսքերէն ուշադրութիւնիս գրաւած ըլլալով՝ անոնց վրայ մէկ քանի խօսք ընել հարկ կրհամարինք :

Ահա Պ. Ս. Փափազեանին խօսքերը, որ առաւել Աստուածաբանութեան և վիճաբանութեան կը վերաբերին : Անի կըսէ «Ի՞նչ են աշխարհիս երանութիւնները, որոնց վայելելէ նրպիելէ նրօնէրը», և աս հարցմանը գարձեալ ինք կը պատասխանէ ըսելով. «Այսպիսեաւ երջանկութիւն այս աշխարհիս մէջ չկայ » . և « որո՞նք են բերանութիւն օրհնութիւնները » :

Արդարև իւրաքանչիւր ոք մեծ դիւրութեամբ կրնար ասոնց պատասխանը տալ, եթէ անոնց հեղինակը երանութիւն և նրօնէ բառերուն մէյմէկ սահման տուած ըլլար : Բայց ինչ և իցէ, ասոնք կարևոր հարցումներ են, և միանգամայն հասարակութեանն ալ օգտակար . . . . . :

Աստուած՝ մարդս ստեղծած է Թէ՛ աս աշխարհիս մէջ և Թէ յաւիտենականութեան մէջ երջանիկ ըլլալու. բայց աս աշխարհիս երջանկութեան և յաւիտենական երջանկութեան մէջ մեծ տարբերութիւն մը կայ : Աշխարհիս Թէև շատ երջանկութիւններ ունի ըլլանութեան օրինայ հետևող անձանց տալու, բայց ինչպէս Պ. Ս. Փափազեան կըսէ. « աշխարհիս մէջ կատարեալ երջանկութիւն չկայ » նոյնպէս ալ կատարեալ աղերջանկութիւն չկայ. քանզի աշխարհիս տալիք ամէն բաները

անկատար ենք, եթէ հոս կատարեալ երջանկութիւն ... ըլլար մարդկան յաւիտենական հարկ չէր ըլլար։

Աստուածային աշխարհը բնութեան օրինաց խորը թափանցելու ճիգ մը ունի. որ ըստ օրէ մարդուս երջանկութեան պարգեւաղ սքանչելի գիւտեր երեւան կը հանէ, ուսմունքն ու արհեստները հետզհետէ նոր կենդանութիւն կառնեն. մարդկային սեռը կարող չէ իր ակար հետաքրքրութիւնը յագեցնելով՝ ալ ամէն բան կատարեալ է ըսելով՝ կանգ առնել. ահա բնականաբար անջուն քաղձանքով մը գինք յառաջ կը դիզ. եւ իր ապագայ սերունդին երջանկութեան միջոցներ կը հոգայ. եւ այսպէս շարունակ սերունդ սերունդի յաջորդելով՝ մինչեւ աշխարհին վերջը բնութեան գաղտնիքները երեւան հանելու միտում մը պիտի ունենան ...։

Ըստ այսմ էր Աստուածայ բոլոր մարդկային սեռին տուած հրամայողական առաջին պատուէրն ալ, «Աճեցեցէք, բազմացարտաք և լը ցեք զերկիր (երկրին)»։

Մարդկային սեռին երջանկութեանը համար բնութեան մէջ անթիւ գանձեր կան, որոնց դեռ մարդս վերահասու եղած չէ. դեռ պէտք եղածին չափ երկիրը իր իշխանութեան տակը առած չէ. եթէ ամէն ուսմունք ու արհեստ կատարելութեան հասած ըլլային, եթէ բնութեան մէջ գտնուած ամէն երջանկաւետ ձիրքերը բացուլ յայտնի ըլլային ... աշխարհ ալ իր ընթացքին մէջ կանգ կառնէր, երեւելի ուսումնարաններ ու համալսարաններ այլեւս պէտք չէին ըլլար, և յառաջադիմութիւն ըսուած բանն ալ մարդուն համար աննշան բան մը պիտի նկատուէր։

Բայց հիմա բանը բոլորովին ասոր հակառակն է, քանզի անոնք որ առաւել բնութեան խորը թափանցելոյն հետաքրքրաբար և բնութեան օրէնքները իրենց դասը ըսին, առաւել մարդկային սեռին բարեկեցը եղան. զանազան ախտերու ու հիւանդութեանց դարմանները գտան, որոնց տպիտութիւնը զմարդիկ ժամանակ մը, և դեռ այսօր թշուառութեան մէջ թաղած է. և մարդուս երջանկութիւն ու հանգստութիւն պարգեւող միջոց ները գտան ու դրին տգէտ աշխարհին առջեւը, որոնց վրայ դեռ մինչեւ ցարդ բնութեան օրինաց անտեղեակ աշխարհը իբրեւ հրաշք զարմանքով կը նայի ...։

Իրաքանչիւր ոք՝ աշխարհի մէջ բնակած նաբալ հետաքրքիր է իւր անձը երջանիկ ընելու, սակայն այսպէս և սակայն այնպէս զանազան գժուարութեանց մատնելով անձերնին, երջանկութիւնը իրեն հնազանդցնելը կը վարձատրէ և անհնազանդելը անպատիժ չթողուր ...։ Անդադար և միտգտարին անյոգ բազմանքով բնութեան երջանկութիւնը վայելելու անձնատուր եղող անձը՝ այսօր բնութեան դեմ կըմխոսի. պատճառը որ՝ բնութիւնն ու կրծքը իրարու հակառակ կը ճանչնայ. և այսպէս ճանչցող անձը՝ սա գժուարութեանց մէջ կիյնայ, այ՝ինչն եթէ կրծքը սիրաղ է, կը պարտաւորի բնութիւնը սաեալ անկէ խորհիլ. իսկ եթէ բնութիւնը սիրաղ է, կը պարտաւորի կրծքը սաեալ ...։

Ըստ մեծ սահմանութիւն մը կը ծագի սա երկու անհման անձանց մէջ տեղը, որք բազմաց սա անտեղի հետաքրքրութիւնը հանելու ահռելի կռուան են, կամ կրծքին ու բնութեան արարիչը մի՛ենոյն չէ, և կամ մի՛ենոյն Արարիչը երկու իրարու հակառակ բաներ ըստեղծեր է, քաւ լիցի։

Ոչ Աստուած և ոչ ալ իր յայտնած կրծքը՝ զմարդիկ աշխարհիս առատ երանութիւնն երը վայելելէ չեն որ լիլեր ոչ մէկ տեղ մը. մանաւանդ որ՝ Աստուած մարդը ստեղծած ին պէս բոլոր աշխարհը իր ընտանութիւնը որ անոր յանձնեց, որ մարդ անոնցմով երջանիկ ըլլայ և զայն պարգեւող Տէրը օրհնէ։

Շարունակելի

Մեծարգոյ Խմբագիր.

Բարեհաճեցէք ի սեր ճշմարտութեան հետեւեալ յօդուածոյս Ձեր պատուական Հանդիսին մէջ անկիւն մը տնորհելու։

Աքիլլիա անուն պարբերականը՝ իւր 17րդ թուովը Պարտիզակի վրայօք նամակ մը հրատարակութիւնը հրատապ ակած է. որուն մէջ հետեւեալ տողերը կը կարդացուին. «Ձ'եմք կարեր ըսել նաեւ թէ Պարտիզակցիք խսկիւտարու Սելամդեայ չափ անտարբեր են. քանզի վերջիններն իրենց հրաշակառոյց դպրոցաց տարեկան 200000 հատատ եկամուտ ալ ունենան, դարձեալ դպրոցին ցուպի եւ գէթ ըստ-եւէ վիճակի մը մէջ մնայ, ինչպէս որ է 15—20 տարիէ ի վեր եւ չկրնար պարծիլ որ մէկ աշակերտ մը հասուցած ըլլայ»։

Պարան Նամակագրին վերոյիշեալ տողերը ձրի ղրկարտուեցան Թեղադրած Թշնամական խօսքեր եւ նոյն դպրոցին նեղբին եւ արտաքին բազմերախտ աշխատաւորներուն յիշատակին եւ անուանը դէմ նախատական անիրաւ ամբաստանութիւններ ըլլալուն, ՚ի խղճէ եւ ՚ի պաշտօնէ ստիպեալ Տարկ կը համարիմ մի առ մի ուղղել եւ հերքել զանոնք։

Առ նախ՝ Սելամղիք անտարբեր չ՚են կրնար կոչուիլ դպրոցի մասին. քանի որում ինչպէս որ ինքն ալ կը վկայէ, հրաշակառոյց դպրոց մը կանգնած են. եւ եթէ ցարդ բաւական եկամուտ մը չ՚են կրցած հոգալ, պատճառը այն է որ երկու սեռի դպրոցաց եկամուտ մը հայթայթելը անօգուտ բանակռուց մը հաւմար ամբողջ Թերթեր սեւցնելու չափ դիւրին չ՚է։ Երկրորդ՝ Սելամղի դպրոցը Պ. Նամակագրին նշանակած գումարին մէկ տասներորդովը միայնակ հիմայ չատ վար մնացած չ՚է մայրաքաղաքիս ուրիշ մէկն դպրոցներէն. որոնց մէկէն կը զատէ զայն իրրեւ օրինակ ցաւալի գէր ըլլելէ։ Դպրոցի հոս կը ղարմանամ մեր դպրոցաց անձնուէր եւ դերախանձար կրիակոսին վրայ թէ ո՛րիկէ փչեր է իրեն այն մարդաբեսական ոգին, որով եղեր մեղի դուշակ աղետից (ըստ ֆելէթ տէօ մալէօր) եղեր է այսօր։

Երրորդ՝ Սելամղի դպրոցը 15 տարի է ՚ի վեր հաստատած է բազմաթիւ ուսումնական երիտասարդներ, որք այժմ նկատելոյ, տղոյն եւ կառավարութեան բարձրաստիճան, օգտակար եւ պատուաւոր անդամներն են, առանց յիշելու առհասարական գործերու ղրկածներն։ Այժմ իսկ նոյն դպրոցը հաստատած ունի այնպիսի աշակերտներ որք գոհ իւր յօդուածին վրայ դրուչ խաղցնելու կարողութիւն ունին։

Եթէ մեծանձնութենէ բնականաբար խորշող չըլլայի, կը հրապարէի ղՊարան Նամակագիրը որ իւր յօդուածը թեւին տակը առած խեղճիկ մը դար իւր պատասխանել ջանացած դպրոցին հաստատիչներէն մէկուն քով, որով երեսն պէս մէկն ալ երախտաւորած ըլլար նոյն դպրոցը։ Կը վերջացնեմ խօսքս խրատելով Պարան Նամակագիրը որ առանել ճիշտ տեղեկութիւններ առնելով կամ թշնամական ոգին մէկդի դնելով յետոյ կոչէ իւր անխորհրդածութիւնը հրատարակածը։

Ընդունեցէք Պ. Խմբագիր մեր յարգանաց հաւաստիքը։

1863. Սեպտեմբեր 2։

ԻՒՍԿԻՒՏԱՐ Ս. ՏՕՂՐԱՄԱՃԵԱՆ

Երբեմն աշակերտ եւ այժմ դաստատ Հայերէն եւ Գաղղիերէն լեզուաց Իսկիւտարու Սկլամբզի դպրոցին։

Պանտրմայի Նամակին դարձանախօսութիւնը։

Տես թիւ. 214։

Ընթերցողք պիտի կարծեն, թէ Հայկազեան մը գուցէ առաջին անգամ ՚ի Պանտրմայ ոտք կոխելն հրաշք պիտի համարուէր տեղացւոց, բայց ընդհակառակն քանի մը գոգ ան ձինք երբեք հրեշէ մը ոսկալով, բաւական նեղ տեր արձակելին անոր, ձեռքերնին միշտ ծածկելով։ Սակայն Ինճէեան Ս. զգաստ Յովհաննէս աղային երբեք վհան պաշտպանելով զայն, մարտ 15ին Հայերէն դասախօսութեան սկիզբն ընել տալ յաջողեցաւ։ Սեծ հարուած մի էր այս ոճանց ուսումնատեացներուն, որք միշտ գաղտնի կերպով Ազգիս զաւակունքն կուրութեան մէջ պահելու մեծ փոյթ ունէին պատճառը թէեւ անծանօթ էր մեզ, այլ մօտ օրերըս բաղդատութիւն ունեցանք ամենայն ինչ ճանչնալ, Տուտի Փոփազեան Պ. Կարապետեան Հովհաննէս աղային առնը, ուր նեղկայ էին բազմաթիւ անձինք, օգնով զբաղութեացած ապանչելի Թուրքդրդածութեամբ սա հետեւեալ խօսքը կը արտասանեն։ «Քարեկանութիւն կրսէքկոր ամմա ՚անկէ ասլի անհաւատութիւն կելլէ, նայեցէք, ձեզայիրլին ալ խասլեղին մէջ լճատ ըրաւ ամմա, պիւթիւն կարգացողները անհաւատ կըլլան կոր։ Իբրենճին տ՚ահա գէշ, Ստամպօլցիները քաղեկանութիւն սորվեցան նէ ի՞նչ կընեն կոր. պիւթիւն մեծերուն ծնօթը կաւրեն կոր, էյեր մենք ալ հոս քարեկանութիւն լճատ ընէնք նէ, չէ հէյ, շատոնց փրկիչը չ՚ըլլայինք. գերէ տղոց աչքը բացուելուն պէս, մեր ամեն ըրածը կազեթայի մէջ կ՚անցուենին գոն խայրէ փրկիչը նատէ տէ, Պանտրմացի եմ պօռա»։ Այս խօսքերս Թէեւ դիմովոր Թեան ժամանակ խօսեցաւ, բայց ճիշդ իւր գաղափարը յայտնեց, տեղանենք եթէ ե՞ր եկած ժամանակ ի՞նչ ընթացք ունեցաւ։

Գ. Աղաքնորդն նկատելով. Թէ ընկերութիւնը դարձեալ վտանգի մէջ է։ Պ.

Տուտի Փափազեանին ընտուր նենգութեամբ . ժողովքի մը մէջ երկար խօսակցութենէ յետոյ , Սահմանադրութեան 14ր , 90ր և 96ր յօդուածները կարդաց ՝ի լուր ամենեցուն , որ կամայ ակամայ պիտի վճարէն այս տուրքը գլխաւորապես ՝ի յառաջադիմութիւն Ազգային դպրոցաց : Փափազեան Պ . Տուտին սաստիկ նեղը մնած . և համոզուած ըլլալով , թէ ալ ճար չկայ քարեկանութեան համար ամին 4–5 հարիւր դահեկան պիտի վճարէ , Նաքուզոդոնոսորի նման երեսին գոյնը գալ- ած ահագին ձայնով մը կը գոչէ . « պուրա- նըն չօճուզլարընա քարեկանութիւն օլմազ , եօքսա պիզտէ Թեմպաշլըղընը խոթիֆայ ի- տերիզ » : Ս . յոպիսի ուսումնասիրութեամբ մը չ՚եմ կարծեր որ ուրիշ որ և իցէ երկիր մը գտնուի փափազեան Պ . Տուտիին յուսահատութիւնն , զայրոյթն , և բարբանջմունքն իսկոյն յայտնե- ցին ղինքը , երանի՛ թէ Պանտրմայի աղդե- ցութիւն ունեցած օրէն այսպէս ճշմարիտը խոստովանէր : Պ . Տուտիին այս խօսքերուն արժանաւոր պատասխան տուող անձինք թէ- պէտ պատրաստ կային , այլ անոր և իւր ար- քանեկաց դէմ խօսելու համար , 100,000 դա- հեկանէն աւելի պարտքի տակ ինկալու , և ապրուստ ճարելու օրերը Պօլսոյ Սայլ եկե- ղեցւոյ գաւթին քարայատակներուն վրայ պի- շէլը ու ցերեկ սպասել Հարկ ըլլալուն փորձը՝ 5 տարի առաջ առած ըլլալուն , լռելն աւելի խոհեմութիւն համարեցին , և իրենք նոր ըն- կերութիւն մը կազմեցին « Բերականութիւն քումբանեասը » անուամբ , որուն անդամնե- րըն են սա հետևեալ աղգասէր անձինքն :

1 . Տէր-Յոս Գ . Ազգասէր Ս . առաքնորդն ;
2 . Յովհաննէս Խճճեան ;
3 . Դաւիթ Սարգիսեան ;
4 . Յակոբ Չերչիեան ;
5 . Ս . Առաքել Սավալանեան
6 . Դանիէլ Տայիեան — Զմիւռնացի ;
7 . Սարգիս Պըրըլըեան
8 . Մ . Պետրոս Իտինճիրցի ;
9 . Գասպար Մ . Թօփալեան ;
10 . Օննիկ Պահատուրեան Հռովմէական Հայ
11 . Նախկին Միւտիւր և այժմ Սիւրեան մե- ծուրի Մհմմետ աղա Պօլաթլի ;
12 . Մ . Ոսկեհան Հաւկիթեան ;
13 . Սահակ Չիլինկիրեան ;
14 . Մատթէոս Ս . Ղազանճեան ;
15 . Մանուէլ Վ . արդանեան ;
16 . Ոսկեհան Խազանճի ;

Յաւ է ըսել , որ ընկերութեանս անդամ- ներուն մէջ օտար աղգի մ՚ալ կը գտնուի , և համազգի Պ . Տուտի մեզը կը հանարի տղոց աչքը քանալ :

Յիշեալ աղգասէր անձանց արդեամբն հայկազանութեան դատաստուին տարեկան ծախքը պատրաստուած է , և այժմ սոցունց հնարհիւ դպրոցիս մէջ կը շարունակուի նա և Ֆրանսերէնի , Քրիստոնէական վարդապե- տութեան . Սրբազան պատմութեան , Հայոց պատմութեան և Թուաբանութեան դասա- տուութիւնը :

Բարեմաղթու ենք առ Աստուած վան աշակերտելոց . որ անխոնջ ճգամբ յիշեալ քա- ջերարաց ջանքը պսակէն , և յուսամք թէ Պ Տուտիին տեսած երազին հանգամանքերակա նութիւն տալվելով « անհատատ » չեն ըլլալ ինչպէս որ ինքը քաւական հայերէն չ՚գիտնա լով , եկեղեցական ընթերցուածոց ուշ դնե լու ձանձրութենէն և Քրիստոնեավայել ըն թացք մը ունենալու վտանգէն միշտ զգոյշ կ՚ կենայ : Պ . Տուտին անշուշտ չի հարկադրի զմեզ երկրորդ անգամ գրիչ ձեռք առնել իւ գեղեցիկ յատկութիւններն գրի անցնելա չափս քաւական ըլլալով :

Բարեհաճեցէք Մեծատպատիւ Տէր , նե կայիս տեսի շնորհել ձեր պատուական լ լագրոյն մէջ , որով առիթ կը մատուցանէ յարգանացս խորին հաւաստիքն :

29 յուլիս 1863 — Մելքոն Պ.Պ
Պանտրմայ — փափազեան

Գուցէ մեր ընթերցողներէն շատերը զարմանան Պանտրմայի Ս . առաքնորդին ու ճարպիկութեանը վրայ , և գուցէ շատերն ալ չհաւատան , նամանաւանդ պարունակու- թեանը , սակայն ժամանակը շուտով յայտ- նելոն անտարակոյս ենք . ապա թէ ոչ ան- ալ հրաշից ցանկին մէջ թող անցնի :

ՉՈՒՍՏ ԱՂՂԱՏԸ

ԿՆԱԽՆԴԻՐ ՎԱՐԺԱՊԵՏ ՍԸ

Ելեսան տարեկան ամենօգտաւոր վարժա- պետ մը որ չափազանց հնախնդիր էր և բա- լորովին անտարբեր ընկերական պատուոյն , օր մը բակ դպրոցի մէջ մեզ կին մը կը տեսնէ որ իւր աղջկան հետ երեկոյեան շրջում մը կընէր , մեր հնախնդիր վարժապետը իւր ամենօրեայ օժան-

դակուԹեամբը տեսնելով զանոնք «քալէ» կըսէ քովինին որ իւր ընկերն էր «սաւոնք գեշ որսեր չեն» իսկ ընկերը որ բաւական լաւ կը ճանչնար իւր պտիւը և միանգամայն կարող էր որոշել Թէ ակնոցաւոր ընկերին որս կարճահասները դիւրըմբռնելի չեն, «այս որսորդուԹեան մէջ ես քան չընիմ, գործին բոլոր դիւցազնուԹիւնը և վայելմունքը քեզ կը Թողում» — «դնա՛ բանդ դու ալ» կը պատասխանէ արդէն խելքը գլխէն փախուցած որբաքիմ վարժապետին և Թողուլ իւր ընկերը կսկիծ վերոյիշեալ կնկան և անոր աղջկան ետևէն երԹալ։

Կինն և աղջիկը նկատելով այս պարոնին ընԹացքը և ձանձրանալով նորա պաղուկ և անվարժ կնախանդրական խօսքերէն, դառնալով կինը տուն կը հրաւիրէն. ասոր վրայ վարժապետին ոտքը գետնէն կը կտրի, ամէն բան կը մոռնայ և դիւցազնական ոգւով մը. ամէն վտանգ աչք առնելով իւր որսերուն հետ տուն մի կրմանէ՝ ուր անմիջապէս զինքը սենեակ մը կը տանին։ Անպատում խնդուԹիւն մը արդարև սիրած էր՞ այս կնախնդրին սիրտը, և ամէն բան յաջող կը գտնէր երբ կը տեսնէր որ դեղջնի կին մը և դեռահաս աղջիկ մը իրեն ամէն պատիւն կընէին... երբեմն երբեմն անուշ խնդում մը կարձակէին իւր վերայ... զանազան փափուկ ածականներով կը մեծարէին զինքը, և մանաւանդ կարծես Թէ մայր ու աղջիկ զանի մեկզմեկէ կը նախանձէին։

Ա.յսպիսի եղնային կացուԹեան մը մէջ էր մեր ակնոցաւորը և երբ ամէն բան յաջող կը ըլլար իրեն. վայ դժբաղդուԹեանը... ահա տարտարոսական ամպ մը խաւարեցուց իւր տեսուԹիւնը երբ բարձրահասակ մարդ մը սենեակին ներս մտնելով գոչեց, «ինչ է այս, միԹէ իմ տունս անառականոց մի է». մեր որսորդին բոլոր անգամները սկսան դողալ, երեսին գոյնը նետեց, ըլԹունքները սկսան ցնցուիլ, աչունները խաւարեցան և քիչ մնաց պիտի մարեր, եԹէ ահարկու ձայն մը զինքը չըԹափեր։

Ակնոցաւորին առջևը մարդ մը կանգնած էր, կինն ու աղջիկը անհետացեր էին, խեղճին յոյսը միայն Ա.տուծոյ վրայ մնացած էր, և Թէև ինքն լաւ հայկաբան մի էր, սակայն երկիւղը կոկորԹէն վար կը բարչէր լեզուն և Թող չէր տար որ բառ մի արտասանէ. սակայն բոլոր այս խեղճուԹիւնները բանի տեղ չէր կրնար դնել տանուտէր պարոնը որ անոր առջև անդրդուելի ոգիի մը նման կանգնած մնաց և պատճառ մը կը պահանջէր իւր հոն գտնուելուն։

Ձորը հատաւ մեր անխոհեմ որսորդին և տեսնելով Թէ փոԹորիկը մօտ է, մկկնձկան վրայ լլկնալով իւր ոսոխին առջև և անոր ծնկանը պլլուելով ներում, ԹողուԹիւն և աղաչուԹիւն խնդրեց, խոստանալով ամէն պահանջուած տուգանքն անմիջապես քաշել...։

«Շատ լաւ» ըսաւ տանուտէրը տեսնելով իւր վատ որսին տագնապը և ԹշուառուԹիւնը, «հիմա կը պարտաւորիս հազար դահեկան վճարել»։

—Հազար դահեկա՞ն» աղաղակեց դողալով մեր սրիկան որ ատակ բառին հոգին չգտնելուԹիւնը տալու սովրած էր և Թէ որ հազար դահեկան մեկ տեղ ունենար ինքզինքը Հայոց պատրիարք կը սեպէր... հազա՛ր... դահեկա՞ն՛՛... «Ա.յո՛, Ա.յո՛, հազար, հազար ճիշդ հազար դահեկան պետք եմ տալ հիմա» կրկնեց մեր ակնոցաւոր վատին գլխուն փորձանքը։

—Ո՛չ, չի սկըսն Ա.տուծոյ չի սբերն ոսկւոյ, կաշաչեմ, կը խնդրեմ, կը պաղատիմ, ողորմէ՝ ինձ, գԹա իմ վրաս և մի՛ պահանջեր ինձմէ այնպիսի գումարներ որ՝ անչնար է ինձ տեսնել, ունենալ կամ երևակայել «ըսաւ ապերջանիկ վարժապետը քիԹէն ակնոցը հանելով և Թափած արտասուքը լեզուվը լըզելով։

«Ես խօսք չեմ հասկնար պարոն սրիկայ» պոռաց տանուտէրը կատաղաբար «հիմա կամ կըսպանեմ զքեզ կամ չէ նէ...։

«Ո՛չ, ո՛չ, բոլոր ունեցածս առ, զիս, ծեծէ բայց ձայնդ մի՛ բարձրացներ, զիս մի՛ խայտառակեր, մի՛ սպաններ զիս» աղաղակեց վարժապետը դարձեալ իւր ոսոխին ոտքերուն պլլուելով։

Ա.լ ճարը հատեր էր Թշուառական կընայ խնդիրին և անշուշտ կըմեռնէր Թէ որ ոսոխը կարեկցուԹեան շարժելով իւր վերայէն առնելով երեք հարիւր հիսուն դահեկանը չվճռատէր իւր տունէն։ Կնախնդիրը հազիւ Թէ գտաւ իւր աղատուԹիւնը, ահաւասիկ կինն ու աղջիկը պատուհանէ մը դուրս նայելով իրենց ներսն խնդրելուն ըրած ընդունելուԹիւնը ներսն պակասուԹեանը համար. «անէծք ձեր ընդունելուԹեանը և ձեր երեսին» կըսէր մեր ակնոցաւորը կծիկը դնելով, «Բերայի պանդոկէ մնալ սուղ է եղեր այս տունս. զի կես ժամ նստելու համար բոլոր հարստուԹիւնս տուի»։

Անհոգատար վարժապետին այս դիպքը խեղդը գլուխը բերաւ (թե ոչ՝ ուրիշ անգամ կը յայտնեմք։

* * *

Ազդոյ խմբագիրը

Հանդէսնիք կարգացողներուն յայտնի է որ ժամանակէ մը ի վեր Մասիսի մէջ հրատարակուած «ուսումնական եւ դրագիտական ուրմանխօսութեանց» հեղինակին առձեռ ուղղեալ մէկ թշնամանական պատասխանին նկատմամբ՝ ուսումնասէր բարեկամին մէկը աղդօգուտ Հանդէսիդ 203 թուոյն մէջ «վիճաբանութեան օրէնքը» վերնագրով յօդուած մը հրատարակեց։ Այսր մէջ հեղինակը կը յորդորէր որ վիճաբանութեան մէջ մոռնալ ամէն անձինք կարծուց եւ ընդհանուրին մարդին լոյս առուղ խնդիրներու վրայ վիճին, դիրար թշնամանելէ ետ կենան վերջապէս իրենց խնդիրներին դառս վուճ խօսքեր չխօսին, որոնցմով ուսումնասիրելէ հատարակութեան ժամդոհութիւն եւ ձանձրութիւն պատճառած չըլլան։ Մեր Ազդոյ բարեկամին այս յորդորը, քաջայայտ էինք, որ վիճաբանողներուն գլուխնիկ դաս մը պիտի ըլլար, եւ այնուհետեւ վիճաբանութեան օրինաց դէմ չպիտի մեղանչէին։ Սակայն ցաւօք սրտի կը տեսնենք որ այսօրերս մէկ քանի օրագրաց մէջ հրատարակուած վիճաբանական գրութիւնները ինչպէս առաջ, անանկ ալ հիմա ալ նոյն ոճով կը շարունակուին։ Այսոցմէ Ա. Ը՝ Ժամանակի Ա.Ր. գոյ խմբագրին է որ դրած է Պ. Ա. Հ ին դէմ։ Ազդ մէջ գտնուած նախատական խօսքերն են, անհատատ, աղանդատուր, ճերմակեան, խմատակ եւ։ Եսպէտն է Պ. Ա. Հ ին ձեր հանդէսին մէջ դրած պատասխանը՝ որ Կիլիկիոյ Ազդոյ նամակատրին պարտիզակի նկատմամբ հրատարակած հերքմանը դէմ է, որուն մէջ Պ. Ա. Հ. վիճաբանական օրինաց դէմ կը մեղանչէ. բայց աւելի նւս Կիլիկիոյ թղթակիցը, որ Պ. Ա. Հ. ին դէմ գրած պատասխանին մէջ սա թշնամանական բառերը գրած է, անճոռնի, անվայել, ճենկարի, քարոզիչ կամ չաստուած Պարտիզակի, ցաւալի կամ ողբալի վիճակ եւ։

Երրորդն է քումկափուի դրոի թաղական խորհրդին կողմանէ Մասիսի միջոցաւ հրատարակուած նամակը ընդդէմ Պ. Ն. Մեղպետրեանի. Զորրորդնէ Պ. Ն. Մեղպետրեանի Մասիսի դէմ հրատարակած պատասխանը։ Այսոնց մէջ ալ անվայելչութիւնքը պակաս չեն, եւ չվնդերրորդն է գարուս մէջ Ազգային օրագիրը (ժուռնալ Նասիօնալ) համարուած Մասիս լրագրին Ազդոյ խմբագրին Պ. Ն. Մեղպետրեանի դէմ գրած պատասխանները։

Այսոնց մէջ ըստած թշնամանական հին մանկտրնները մեկդի թողլով, այս օրերս ըսածնիերը յիշենք որք են, սինլքոր, գծուծ գըդրութիւն, փոյտ եւ փուճ խօսքեր, բարքաջնջանքներ, տիրացու Ներսէս, անխոհեմ երիտասարդ, եւ։ Զարմանք եւ միանգամայն ցաւ է մեզ, արդարեւ ըսել այս նախատական զրոյցները այնպիսի անձանց լսերնեն, որ իրենց հակառակորդոյ իրենց դէմ ըրած թշնամանքներուն համար գոռալ եւ կարեկցութիւն ալ կ՚յայտնեն։ Մեր բարեկամին ըսածին նման մենք ալ կ՚ըսենք թե վիճաբանութիւնը մեծ օգուտ ունի հատարակութեան՝ երբ վեճի տակ ընկած խնդիրը արժէք ունենայ, եւ վիճաբանողը օրինաւորպէս վիճին իրարու հետ։

Եարութիւնեան

ԾԱՆՈՒՑՈՒՄ

Ալեք արհամանօթի Գալօսլեան Գաղղիացի ընտիր մատենագրին հեղինակութեանբը յօրինուած «Արկարծք Սօն Ապենաբաժըն սեր կիւզէշթի օլան» անուն տետրակը, որ 1860ին քաղաքմնտա Պ. Գըրգոր Զիլինկիրեանի աշխատութեամբ Գաղղիերէն լեզուէ Ցաճկերէն լեզուի թարգմանուած էր, այժմ 60 օրինակի չափ մնացած ըլլալով՝ կը ծանուցուի Հայ հատարակութեան, որ գինը առաջուանէն 5 ղրշ տարբերութեամբ՝ այսինքն 10էն 5ի իջեցուցած ըլլալով՝ կը ծախուի մի միայն Մահմուտ փաշա Գիւլըքճի խանին դէմ Գալաֆիեանի գրատունը։

* Այս օրերս Պ. Ա. Հ. ին աշխատասիրութեամբ «Ճերմակ» անունով տետրակ մը հրատարակուեցաւ որուն մէջ յայտնի կը տեսնուի որ հեղինակը իւր հակառակորդին ոճին բիչ մը նմանելու ուզեր է։

* Հարկ կը սեպենք յիշել հոս Մասիսի արդոյ խմբագրին՝ իր հակառակորդին տուած խրատը՝ թէ թշնամանելը՝ պատասխանել չէ . . .

Ա. ՀԱՄԱՋԳԱՑԻՆ ՏՊԱՐԱՆ